

РЕМІСНИКАМИ СЛАВИЛОСЯ СМІЛЕ

*Нещодавно до редакції нашого часопису
одна з читачок принесла рукопис.*

*„Сміле. Історія села” – така назва праці,
написаної, як зазначалося в підзаголовку,
„в 1965–1970 роках учителем історії
Миколою Трохимовичем Москальцем”.*

*Майже сорок років учителював він
у Смілівській середній школі,*

що в Роменському районі на Сумщині.

І збирав матеріали про минуле рідного села.

*Друкуємо один з розділів праці нині вже покійного
автора (номер у 1984 р.).*

*Нехай ця публікація буде своєрідною даниною
пам'яті прекрасній людині, невтомному
краєзнавцеві.*

У другій половині XIX століття, особливо після реформи 1861 року, капіталістичні форми виробництва дедалі більше проникали в сільське господарство й промисловість. Розвивалися ремесла, промисли й торгівля, витісняючи хліборобство. Державним селянам біля Смілого було виділено всього по 3/4 десятини. Решта земельних наділів була за 17 верст у напрямку до села Дмитрівки. І цими віддаленими, занадто виснаженими ґрунтами селяни вважали за краще не користуватися. Майже за безцінь вони здавали їх в оренду сусідам. 1898 року в Смілому було 87 безземельних дворів (17%) і 81 – що мали до однієї десятини (16%). У 138 було від однієї до трьох десятин (27%), у 123 – від трьох до шести (24%) і в 77 – понад шість десятин (15%).

Більшість населення ремісничувала, тож свої ґрунти здавала в оренду, і не тільки поблизу Дмитрівки, а й біля Смілого. Лише невелику частину смілівців становили хлібороби. Межею землеволодіння, від якої починається розклад і занепад його, у Смілому вважали п'ять–шість

десятин на двір. „Хто має чотири–п'ять десятин поля, той уже не займатиметься ткацтвом”, – казали ткачі. Орендна плата за одну десятину землі дорівнювала 15 карбованцям. Бідні ремісники працювали й на землі. Багато хто з них мусив іти на заробітки в Чорномор'я, Таврію, Катеринослав.

1897 року в Роменському повіті з 5977 майстрів різного фаху на Сміле припадало 4600. З них 49,7% уже не ходили коло землі. Серед таких було близько 200 кравців, 300 чоботарів, 260 ткачів, 140 кушнірів, 50 теслярів, 30 бондарів, 35 чинбарів, 12 ковалів, 10 шаповалів, 15 лимарів, 20 склярів, 10 візників, 8 цегельників, 13 пічників, кілька лудильників, позолотників, канатників та інших – усього 1120 різних майстрів.

Поряд із ремісництвом і кустарництвом виникло в цей період кілька невеликих промислових підприємств. На приватних цегельні, салотопні, миловарні та черепичному заводі працювало по кілька найманих робітників. Крім того, 1885 року було 59 вітряків, сім маслоробень, свічкаря. Миловарня, що

належала Г.Дяченкові, за рік виготовляла 500 пудів мила на суму 2000 карбованців. Тут працювало два найманих робітники. Найбільшим підприємством був черепичний завод із річним оборотом 1000 карбованців. Ним відало Полтавське губернське земство.

Засновником возного й колісного промислів вважали Школяренка.

Підприємці й ремісники виробляли продукцію більше на продаж, ніж на замовлення. А де продаж, там і кредит. У 1895 році при волосній управі було відкрито кредитно-ощадну касу. Річний оборот її в 1905 році становив 10275 крб.

Крім кредитування через волосну кредитно-ощадну касу, практикувалося ще й приватне кредитування. На Протасівці кілька козаків давали в позику до 10 000 крб. Проте були в Смілому й лихварі, які могли позичити під процент лише до 1000 крб. Причому позика на слово майже виключалася. Часто кредит давали під заставу хліборобських знарядь з правом користуватися ними. Великим кредитором у Смілому був І.Мохиня. Кредит на півроку коштував 15 копійок за 1 карбованець, на десять місяців – 25 копійок за 1 карбованець.

Форми визиску працівників були різні: багаті майстри експлуатували робітників, наймитів, місцеві кредитори й скупники – незаможних смілівців, батьки – своїх дітей. Ткачі брали в найми переважно учнів. Я.Деревенко мав одну двадцятирічну наймичку. За працю вона діставала харчі, а також 18 карбованців на рік, сорочку та хустину. Учні зовсім не одержували плати.

Робочий час наймитів не обмежувався. Ось чому здебільшого наймити довго не жили в хазяїв, а подавалися на заробітки в Причорноморський степ. Чоботар Кумейко наймав трьох–чотирьох робітників. До десяти наймитів працювало на купця другої гільдії Онопрієнка. На гуртового скупника Литовку трудилося шість дворів, а на скупника Майбороду – 20.

Промовіста історія трапилася 1880 року. Духівництво хотіло купити й установити на одній із церков дзигаря із дзвоном. Але потім багатії відмовилися од цього наміру: мовляв, коли годинник дзвонитиме, наймити працюватимуть лише певний час – „до дзвону дзигаря”.

Особливо тяжке матеріальне становище було в багатодітних родин. Дружина Ситника скаржилася на те, що в неї багато малолітніх

дітей, важко їх утримувати, й казала: „Якби ж, нарешті, закон вийшов, щоб тільки десятому дозволяти одружуватися”.

З домашнього ремесла найбільш розвивалося ткацтво. У 1880 році 150 ткачів виготовили 450 тисяч аршинів рядовини, 60 – виткали 54 тисячі аршинів полотна, 50 – 30 тисяч аршинів сукна. Крім рядовини, виготовляли плахти, окрайки, килимки. Тільки в роки Кримської війни ткачі постачали для потреб російській армії тисячу пудів рядовини.

Рядовину виробляли десяти сортів: сіру, білу, смугасту, звичайну, смугасту на замовлення, рядовину в сосонку, парусину тощо.

Ткали рядовину переважно на Чуднівцях і Заріччі. Ткача Е.Гаркавого вважали багатим. Ткачі В.Басараб та Ю.Бакай були бідні (перший мав лише І десятину землі, а другий був зовсім безземельний). Здебільшого ткали всі члени сім'ї. Наприклад, у ткачів Кулибабок працювали на чотирьох верстатах: господар, два сини й невістка. Вони робили бавовняні рушники. Уміння виготовляти такі рушники зберігали в Смілому в таємниці. (Один із синів Кулибабки був у Кролевці в солдатах і там навчився робити їх. Проте ткання кролевецьких рушників у Смілому не поширювалося. Хотіли, щоправда, налагодити виробництво таких рушників скупник рядовини Сікал і місцевий торгівець Онопрієнко, та Роменське повітове зібрання відмовило їм у цьому).

Був на Протасівці й ткач І.Овсійко-Лебідь, який на все Сміле уславився тим, що, як казали, на ткацькому верстаті виткав собі штани (виготовляв незшивну трубчасту тканину). Ткачі працювали по своїх хатах на дерев'яних верстатах, виносячи їх тільки на свята та влітку. Було в хаті по два-чотири верстати, вони стояли там тісно, що навіть важко було до них підійти. Коли вся родина бралася до роботи, то скидалася на птахів у клітках. Отак, згорблені, у запорошеному, зі слабким освітленням приміщенні, без повітря просиджували ці люди з раннього ранку до пізнього вечора шість днів на тиждень. Діти з шестирічного віку були весь час зайняті суканням цівок. Усі ткачі скаржилися на ядуху, особливо в старості, кашель, хвороби очей. Унаслідок сидячого способу життя вони не мали апетиту, терпіли від поганого травлення.

Протягом року ткач працював щонайменше 225 днів. А рядовинник Катревич, наприклад, запевняв, що він віддавав ткацтву 250 днів

Робочий день ткачів улітку тривав від світання до смеркання, а взимку – ще й удосвіта, години за дві-три до світанку, та ввечері при світлі, тобто 14–16 годин на добу. А якщо було замовлення, ткачі працювали цілу добу. Один ткач розказував, як він пересилиював свій сон, не відриваючись од верстата, а лише схиливши на нього голову. Спросоння йому здавалося, що він і далі працював, і в нього сіпалася то одна, то друга рука.

Тільки в ткача В.Ситника, що оселився на околиці містечка, була своя хата міського типу. У нього працювали наймити. Секрет виробництва бавовняних рушників він нікому не розголошував. На нього дивилися із заздністю й повагою. А ткач С.Гаркавий, у якого в хаті стояли два верстати, за свою рядовину на Роменській виставці дістав похвального листа.

Самі майстри казали, що поганенької „базарної” рядовини протягом дня ткач може, не дуже напружуючись, виткати 30, а більш стараючись – й 40 аршинів. У кращого ткача, який працював 200 робочих днів протягом року, виходило по 18 аршинів рядовини на день, а парусини – пересічно 15 аршинів; у гіршого – 12 аршинів, тобто відповідно 3600, 3000, 2400 аршинів за робочий сезон. Старий Саєнко виробляв лише 500 аршинів за рік, а ось ткач Федоренко – 35 шматків рядовини по 70 аршинів і 20 шматків парусини по 65 аршинів (усього 3750 аршинів), при цьому він запевняв, що міг би зробити більше, якби працював цілий рік. Науменко виробляв 2895 аршинів рядовини, а замолоду бувало й по 4510 аршинів. Найкращий ткач Овсієнко виготовляв за рік 1000 аршинів чудової рядовини, 200 аршинів скатерок, 160 аршинів сукна, 50 мішків і 5 ковдр по 6 аршинів.

У повідомленні купця другої гільдії Онопрієнка Роменському повіту зазначалося, що 10 аршинів рядовини коштують 25–30 копійок, що річний заробіток ткача становить 44–45 карбованців. А взагалі ткачі нікому не розказували про свої заробітки.

Чимало ремісників виготовляли сукна й різноманітний одяг з вовни. У 80–90 роках у Смілому з'явилися вовночесальні машини. 1897 року їх було чотири – у євреїв І.Гуревича та Д.Капітульського. Машини розміщували в сінях. За день І.Гуревич розчісував 4–5 пудів вовни.

Сукно виробляли просте й пояркове (з ягнячої вовни) трьох кольорів: чорне, біле, сіре.

Окрайки (окровки, крайки), зокрема червоні,

що їх носили жінки, виготовляли з чистої овечої вовни. Найкращою майстринею, що спеціалізувалася на цих виробках, вважали Н.Плевако. Окрайки не ткали, а плели руками. Як барвники використовували анілінові фарби. Всього окрайки робили в у Смілому 20 жінок.

Килимки виготовляли 13 сімей. Замовляли їх „панки та пани”. Виробництво килимків було збиткове, бо це були вироби не фабричні, а виготовлені з шерсті волів і вовни. Більшість килимів здавали для продажу скупникам Сікалу та Сопову.

За відомостями Смілівського управління, 104 ремісники в 1898 році виготовляли й продавали овчини та кожухи. Це були заможні ремісники. 15 кушнірів – хазяїв протягом робочого сезону (2–6 місяців) наймали по 1–2 робітники. Багаті ремісники мали й чималі земельні ділянки: С.Саєнко – 7,5 десятини, І.Майборода – 18 (головний з кушнірів), К.Сухомлин – 7, Є.Тряпка – 14, К.Литовка – 8, Т.Ласкавий – 12,5 десятини. За рік пересічно виробляли близько 30 тисяч овчин. Багато їх купували в Харкові, на Іллінському ярмарку в Полтаві, а потім у Смілому перепродували (євреї Капітульський, Певзлер, Порецький). Місцеву овчину називали „зробкою”, а довізну – „українкою”. Сотня довізних овчин коштувала 85–110 карбованців, а місцева – на 15 відсотків дешевше. Крім того, ціни на овчини залежали од віку вівці (піврічна, річна). Чимало довозили овчин з Причорномор'я та Донської області.

Кожушники за рік виготовляли понад 5 тисяч кожухів і шуб. Продавали їх у Ромнах, Срібному, Прилуках, Пирятині, Лохвиці, Гадячі, Путивлі, Лубнах, Білопільлі, Недригайлові.

Чинбарювали 34 ремісники. З них 7 могли виготовляти юхту й підшви (М.Сліпота, М.Фесик, В.Бердник, І.Ніжинець, І.Поляшенко, С.Пудик). Усі інші виробляли тільки простяк (просту юхту). І.Ніжинець із двома синами вичинювали за рік смушки з овчих шкур на 300 кожухів. Та чинбарі нарікали, що шкіряний завод розорив їх, бо вичинені там шкури були вищої якості. За незначним винятком, усі чинбарі мали землю.

Чоботарювали в Смілому 270 ремісників. За рік вони виготовляли пересічно 50–60 тисяч пар різного взуття. Чоботар Г.Кумейко мав 4 найманих робітників і за рік виготовляв 500 пар чобіт. З-поміж чоботарів вирізнявся І.Мохиня.

Микола МОСКАЛЕЦЬ